

Тележкіна О. О. Складне речення як художньо-виражальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть») // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. Харків: Вид-во ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 44. С. 77 – 83.

УДК 811.161.2

О. О. Тележкіна

**СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК ХУДОЖНЬО-ВИРАЖАЛЬНИЙ
ЗАСІБ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ЛІНИ КОСТЕНКО
(на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»)**

Автор пропонованої статті здійснює спробу проаналізувати художньо-виражальні можливості складних речень різного типу, вжитих у творах поетичної збірки Ліни Костенко «Мадонна Перехресть», і доходить висновку, що складні речення відіграють важливу роль у структурно-синтаксичній організації розглядуваних віршових творів і виступають активним компонентом поетичного синтаксису мисткині. Досліджувані синтаксичні одиниці яскраво реалізують свій виражально-художній потенціал, втілюючи такі фігури експресивного синтаксису, як повтор, парцеляція, полісиндетон, перерваність, що доводять запропоновані в розвідці ілюстрації.

Ключові слова: складне речення, поетичний синтаксис, художньо-виражальні можливості, фігури експресивного синтаксису.

Тележкина О. О. Сложное предложение как художественно-выразительное средство поэтического синтаксиса Лины Костенко (на материале сборника «Мадонна Перехресть»). Автор предлагаемой

статьи предпринимает попытку проанализировать художественно-выразительные возможности сложных предложений разного типа, использованных в произведениях поэтического сборника Лины Костенко «Мадонна Перехресть», и приходит к выводу, что сложные предложения играют важную роль в структурно-синтаксической организации рассматриваемых стихотворений и являются активным компонентом поэтического синтаксиса автора произведений. Исследуемые синтаксические единицы ярко реализуют свой выразительно-художественный потенциал, выступая такими фигурами экспрессивного синтаксиса, как повтор, парцелляция, полисиндетон, прерванность, что и подтверждают приведенные в статье иллюстрации.

***Ключевые слова:** сложное предложение, поэтический синтаксис, художественно-выразительные возможности, фигуры экспрессивного синтаксиса.*

Telezhkina O. O. Compound sentence as an artistic and expressive means of Lina Kostenko's poetic syntax (based on the collection "Crossroads Madonna"). Lina Kostenko is one of the masters of poetic word in the second half of 20th – early 21st century. Syntax organization of the author's poetic works is of a considerable scientific interest; and it deserves special studies as it represents a unique author's world view and outlook. The above-mentioned determines the relevance of the study of the artistic and expressive system of compound sentences used in the poetess's works.

We aimed to analyze the peculiarities of various types of compound sentences in the works by L. Kostenko, which are collected in "Crossroads Madonna", and find out their artistic and expressive potency. To achieve this, we need to perform the following tasks: identify and characterize all types of the defined syntactic units, study the ways of their representation and prevalence in poetic works of the poetess.

The analysis showed that despite the fact that compound formations are quantitatively inferior to the simple ones, they are no less important for creating a coherent poetic structure that is characterized by emotional richness and semantic completeness. Among the studied complex sentences, the largest number belongs to asyndetic compound constructions (72 units – 37.69%), compound sentences are 26.71% (51 units), complex multi-component formations with different means and types of connection are 19.37 % (37 units), and complex sentences are 16.23% (31 units).

The studied syntactic units clearly realize their expressive and artistic potency by embodying the following figures of expressive syntax: repetition, parcellation, polysyndeton, interruption; it is illustrated by the examples given in the article. All this proves that compound sentences is an active component of poetic syntax of Lina Kostenko.

Key words: compound sentence, poetic syntax, artistic and expressive potency, figures of expressive syntax.

Особливості реалізації складних синтаксичних утворень у художньому мовленні вже тривалий час виступають предметом висвітлення в наукових працях різних авторів: О. Волобуєвої [2], М. Голтвеницької [3], С. Дорошенка [5], Н. Ладиняк [11], Н. Морозової [12], Н. Сологуб [15], О. Уколової [18] та ін. Загальні питання синтаксичної організації віршової мови досліджували С. Єрмоленко [6], А. Загнітко [7], Ю. Ричагівська [14] та ін. До проблеми функціонування складних синтаксичних конструкцій у поетичних творах окремих митців зверталися Т. Вавринюк (В. Симоненко) [1], Н. Грипас (П. Грабовський) [4], А. Загнітко (І. Драч) [8], А. Поповський (М. Кузьменко) [13], І. Уздиган (Л. Глібов) [17], Ю. Юріна (О. Теліга) [19] та ін. Однак незважаючи на значну кількість опублікованих розвідок, питання репрезентації складних речень у віршовому тексті не втрачає актуальності, оскільки і мова, і поезія

– явища динамічні, позаяк розвиваються і змінюються. Ці риси притаманні й поетичному мовленню Ліни Костенко, стилістично-естетичне навантаження синтаксичних структур в якому вивчали О. Кузьмич [10] та Г. Удовиченко [16]. Проте роботи названих авторів датовані кінцем ХХ століття, а отже, не містять аналізу віршів поетеси, створених у більш пізній час. З огляду на це, вважаємо за доцільне проаналізувати синтаксичну будову пізніших творів мисткині, що дозволить продовжити дослідження, розпочаті в цьому напрямі.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації складних речень різного типу у творах Л. Костенко, уміщених у поетичній збірці «Мадонна Перехресть» [9], з'ясувати їхні художньо-виражальні можливості. Для досягнення цієї мети нам необхідно виконати такі завдання: виявити і схарактеризувати всі види окреслених синтаксичних одиниць, дослідити способи їх репрезентації і поширеність у віршових творах поетеси.

Спостереження за дібраним фактичним матеріалом засвідчили, що поетеса у віршових творах активно використовує як прості (339 одиниць), так і складні (191 одиниця) речення, хоча складні утворення кількісно поступаються, але при цьому не є менш важливими для створення стрункої поетичної структури, що характеризується емоційною насиченістю й смисловою завершеністю. З-поміж виявлених складних речень найбільша кількість припадає на безсполучникові складні конструкції (72 одиниці – 37,69%), складнопідрядні речення становлять 26,71% (51 одиниця), складні багатокomпонентні утворення з різними засобами і типами зв'язку – 19,37% (37 одиниць), складносурядні речення – 16,23% (31 одиниця).

Складні речення як елементи будови поетичного твору можуть:

а) в одному тексті перемежовуватися з простими, як-от у присвяті збірки доньці Оксані Пахльовській:

*Я вчу тебе, як мову іноземну,
як знаки, зашифровані в гербі.*

Я вдячна Богу, що послав на землю

шляхетну душу, втілену в Тобі [9: 5], де фінальним акордом стає складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним, що вияскравлює ставлення матері до своєї дитини;

або в мініатюрі:

Зелені очі орхідей.

І хтось на скрипці грає.

Вдова – це тінь серед людей,

свіча, що догорає [9: 47]: за допомогою складнопідрядного речення з підрядним означальним автор розкриває внутрішню сутність одного з представників суспільства – вдови – на фоні всього соціуму, відтвореного простими речення;

б) складати окрему строфу, як-от у вірші «На перевалі», де багатокомпонентна конструкція із сурядним і підрядним зв'язком між частинами дає початок (перша строфа) роздумам поетеси про одну із подій, що відбувалася в її житті в молоді роки:

На перевалі, там, на перевалі,

що вигинав хребет, як динозавр,

гриміли грози нетривалі

і дощ в градинки замерзав [9: 69]; або робить висновок (остання строфа) про особливості людського світосприйняття:

Така в людей вже доля чудернацька,

усе часів чекають золотих.

Коли ж накрила хвиля їх зненацька,

ніхто і здивуватися не встиг [9: 98], де виразником роздумів стають контекстно зв'язані безсполучникове складне речення і складнопідрядне з підрядним часу;

в) утворювати самостійний текст, в якому перша строфа – поліпредикативна конструкція з підрядним, сурядним і безсполучниковим

зв'язком, друга строфа – складносурядне речення протиставної семантики, а третя – складнопідрядне утворення з підрядним означальним:

*Химерна, важка, вибухова,
яку вже ніхто не спасе,
а може, я тінь мого слова,
от тінь мого слова, і все.*

*А може, я лиш аберація,
вібрація ритмів і рим,
а інше все – декорація,
полуда, гримаса і грим.*

*За цим тимчасовим фасадом,
де стільки любові й тепла, –
людиною, річкою, садом*

я тільки у слові жила [9: 89], а смислова єдність цих речень допомагає мисткині донести до читача свій біль, свою радість, свою сутність – своє життя у слові.

Наведені приклади ілюструють вживання складних речень розповідного характеру, проте комунікативна парадигма аналізованих утворень цим не обмежується.

Л. Костенко активно використовує різнотипні складні утворення, що несуть не твердження, а запитання й потребують відповіді. Причому, залежно від позиції в тексті питальні складні речення виконують різне стилістичне навантаження. Так, ужитим на початку першої строфи складносурядним питальним реченням автор спонукає читача до роздумів на задану тему:

Життя жене свою вузьколійку,

і хто збагне душі людської вік? [9: 73], і пропонує свій варіант розвитку цих міркувань, а введене в текст наприкінці останньої строфи чи то безсполучникове складне питальне речення: *Який він буде, наш наступний дзвін?!* [9: 101], чи багатоконпонентне з різними типами зв'язку (сурядний і безсполучниковий зв'язок між частинами):

А часом вже і думаєш, – а може люди віруси,

от просто собі віруси на цій живій Землі?! [9: 63], не лише підсумовує (кінець останньої строфи) думки про сутність людського життя, а й залишає фінал відкритим: читач мусить сам додумати-добудувати смислову лінію, розпочату поетесою.

Особливої експресивної насиченості у звучанні набувають складні речення окличної інтонації:

Нечутно ходить вітер по землі,

цілує ніжним яблуням долоні.

Які тепер ми добрі і сумні,

які тепер ми серцем безборонні! [9: 55], емоційної гостроти додає і повтор *які тепер ми*, що допомагає підкреслити автору важливість сказаного.

Такі синтаксичні одиниці вживаються переважно наприкінці строф, як у наведеному прикладі, чи наприкінці усього твору, як-от у вірші «Тарантела»:

Воно ж гадючий труд –

на серці розписатися

скорописом отрут! [9: 95], де безсполучникове складне речення виступає риторичною фігурою-висновком про характерну для людей і павуків властивість кусатися, що звучить як емоційний вибух і заклик не робити цього.

Засвідчуються й інші ситуації використання складних речень як експресивно-виражальних засобів.

Подеколи поетеса удається до повторів. Так, у вірші «Але – якщо ви хочете страви» перші три строфи вибудовує на основі повтору початку й кінця складнопідрядного речення з підрядним умови:

Але –

якщо ви хочете страви

з вершками і полуничкою, –

будь ласка, це не до мене.

І якщо ви хочете страви,

приперченої скандалом, –

будь ласка, це теж не до мене.

І якщо ви хочете слова,

збалансованого по центру, –

це теж будь ласка,

і теж не до мене [9: 42],

чим загострює порушені проблеми й підкреслює їх важливість і для себе, і для суспільства, й відповідає багатокомпонентним реченням із підрядним і сурядним зв'язком між частинами:

В руйновищах постмодерну,

де лепсько лиш кажанам,

яку б не розводили скверну, –

а шлях прокладати нам [9: 42], що містить узагальнення щодо призначення справжніх служителів мистецтва.

Повтор спостерігається також у межах одного речення:

Ми всі залежимо від хамів!

Від їхніх кланів і сваволь.

У нас немає наших храмів,

У нас немає наших долъ [9: 31]: у цій строфі поетеса вибудовує причиново-наслідковий зв'язок, де причина виражена простим реченням із парцельованими додатками (для акценту на слові *хамів*), а наслідок – безсполучниковим складним реченням, у якому повторюється чотири слова, на кожне з яких при повторенні падає логічний наголос, за допомогою чого підкреслюється важливість констатованого.

Ще однією ілюстрацією повтору всередині речення є твір, побудований на протиставленні: у безсполучниковому складному реченні подається заперечення (із повторенням частки *не*):

*Не жарт, не шоу, не реприза,
не яв, не сон, не імпровіз.*

<...>

Життя – це криза, не круїз [9: 99]: за рахунок повтору заперечної частки створюється динамічність оповіді, напруженість висловленого.

Натрапляємо також на зразки полісиндетону, переважно у складносурядних реченнях, як-от:

І Гриць, і грець, і швець, і жнець.

І хто кому Іскаріоти? [9: 33] – повтор сполучника *і* у складному реченні підкріплюється таким самим сполучником у наступному простому, контекстно з ним зв'язаним. Така стилістична фігура сприяє посиленню виразності сказаного, а подальша питальна конструкція, виражена простим реченням, створює контраст і загострює сприйняття твору.

Конструкції з повторюваним сполучником також створюють тихоплинність опису, як у вірші «Дон Піппо Лірозі»: *І море, і скелі, і тиша терас* [9: 91].

У деяких випадках Л. Костенко поєднує кілька стилістичних фігур в одному поетичному відтинку. Такий приклад спостерігаємо у творі «Мабуть, були ми дуже молоді», де поетеса на полісиндетон у

багатокомпонентному складносурядному реченні накладає парцеляцію частин із семантикою протиставлення:

*Одні стоять високі, як тополі,
понад усім своїм життєвим шляхом.*

А декого вітри уже зломали.

А декому і світ уже немилий.

А дехто став чомусь уже як покруч.

А з деким ти уже й не сядеш поруч [9: 74]; тут плавність мовлення, що досягається завдяки нанизуванню кожної наступної частини складносурядного речення, доповнюється чіткою конкретизацією зображуваного з метою підкреслення його художньо-образної і смислової важливості: життя змінює людей, і на це не можна не зважати.

Мисткиня часто використовує складні парцельовані конструкції. Однією з таких ілюстрацій, є фінальна строфа вірша «Старий записничок»:

Старі записнички не можна викидати.

Там неповторні записи і дати.

Там небуденні навіть наші будні.

Там дивляться нам вслід забуті незабутні [9: 52], де за допомогою безсполучникового складного речення обґрунтування створюється картина життя, в якій кожна парцельована частина як окремий кадр на фотоплівці, емоційна важливість якого беззаперечна для її власника.

Високий рівень емоційної напруги поетеса передає й за допомогою інтонаційно і графічно перерваних речень:

А потім, потім... Потім, як усі ми,

почула раптом дзвони Хіросіми [9: 101]; такі конструкції надають оповіді динамічності й актуалізують найбільш важливу, на думку автора, інформацію.

Викладене підтверджує думку про те, що в синтаксично-структурній організації розглядуваних поетичних творів важливу роль відіграють

складні речення різного типу. Досліджувані синтаксичні одиниці яскраво реалізують свій виражально-художній потенціал, втілюючи такі фігури експресивного синтаксису, як повтор, парцеляція, полісиндетон, перерваність, що доводять запропоновані в розвідці ілюстрації. Усе це дозволяє зробити висновок про те, що складні речення є активним компонентом поетичного синтаксису Ліни Костенко.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у вивченні текстотвірних властивостей аналізованих синтаксичних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вавринюк Т. І.** Стилiстичнi функцiї складних безсполучникових речень у поезiї В. Симоненка / Т. І. Вавринюк // Фiлологiчнi студiї: Науковий вiсник Криворiзького державного педагогiчного унiверситету: [зб. наук. праць]. – Кривий Рiг: КДПУ, 2011. – Вип. 6. – С. 556 – 562.
2. **Волобуєва О. О.** Виразальнi потенцiї складнопiдрядних речень iз пiдрядним компонентом причини (на матерiалi сучасної української художньої прози) / О. О. Волобуєва // Лiнгвiстичнi дослідження: [зб. наук. праць]. – Х. ХНПУ iм. Г. С. Сковороди, 2014. – Вип. 37. – С. 57–64.
3. **Голтвеницька М. В.** Текстотвiрнi й виразальнi можливостi складнопiдрядних речень iз пiдрядним вiдповiдностi в сучаснiй українській художнiй прозi / М. В. Голтвеницька // Лiнгвiстичнi дослідження: [зб. наук. праць]. – Х. ХНПУ iм. Г. С. Сковороди, 2014. – Вип. 38. – С. 83–89.
4. **Грипас Н. Я.** Складнi багатокомпонентнi речення з рiзними засобами i типами зв'язку в поетичному мовленнi П. Грабовського: (Формально-граматичний аспект) / Н. Я. Грипас // Проблеми граматики i лексикологiї української мови. – К., 2001. – С. 186 – 190.
5. **Дорошенко С.** Функцiонування безсполучникових складних речень у художньому стилi / С. Дорошенко // Ритми сучасної фiлологiї: [зб. наук. праць]. – Львiв: ПАiС, 2007. – С. 298 – 303.
6. **Єрмоленко С. Я.**

Синтаксис віршової мови / С. Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1969. – 94 с. 7. **Загнітко А. П.** Особливості сучасної української синтаксичної поезики / А. П. Загнітко // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк, 1999. – Вып. 5. – С. 284 – 297. 8. **Загнітко А. П.** Синтаксична поезика Івана Драча / А. П. Загнітко // Функціонально-комунікативні вияви прагматичних одиниць. – К., 1997. – Вып. 5. – С. 152 – 158. 9. **Костенко Л.** Мадонна Перехресть: [поезія] / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2011. – 112 с. 10. **Кузьмич О. О.** Виразальні можливості складного речення у творчості Ліни Костенко / О. О. Кузьмич // Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії. – Рівне: РДГУ, 1999. – С. 39 – 43. 11. **Ладиняк Н. Б.** Естетична функція прози Івана Багряного: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ладиняк Наталія Богданівна. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 168 с. 12. **Морозова Н. В.** Структура і семантика складного речення в ідіостилі Євгена Гуцала: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Морозова. – К., 2006. – 24 с. 13. **Поповський А. М.** Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка / А. М. Поповський // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – Вип. 6. – С. 664 – 671. 14. **Ричагівська Ю. Є.** Типи семантико-синтаксичних відношень у складному реченні поетичного мовлення / Ю. Є. Ричагівська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2010. – № 2. – С. 102 – 106. 15. **Сологуб Н.** Синтаксична організація і ритмічність прози Олеса Гончара / Н. Сологуб // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 35 – 40. 16. **Удовиченко Г. М.** Стилістично-естетичні особливості синтаксису (за текстом твору «Крізь роки і печалі» Л. Костенко) / Г. М. Удовиченко // Проблеми граматики і лексикології української мови. – К., 1998. – С. 120 – 125. 17. **Уздиган І. М.** Синтаксис байок Л. Глібова / І. М. Уздиган

// Культура слова. – 1988. – Вип. 35. – С. 66 – 70. 18. **Уколова О. О.**
Стилістико-синтаксична організація малої прози Миколи Вінграновського:
автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01
«Українська мова» / О. О. Уколова. – Х., 2016. – 16 с. 19. **Юріна Ю. М.**
Ідіостиль Олени Теліги: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Юріна Юлія
Миколаївна. – Херсон, 2016. – 194 с.